

Kuidas uued laenud eesti keeles kohanevad?

Kati Pedaja

Elva gümnaasiumi emakeeleõpetaja

Ükski keeleühiskond ei saa eksisteerida isoleeritult. Eri kultuuride ja keelte vastastikune mõju, ühiskonnas toimuvad poliitilised, majanduslikud ja kultuurilised nähtused toovad kaasa muutusi nii keele sõnavaras kui ka grammatikas. Keelte muutumine on loomulik ning vältimatu.

Miks ja kuidas laenatakse?

Laenamine on sõnamoodustuse (liitmise ja tuletamise) ning tehiskeelendite loomise kõrval üks sõnavara rikastamise allikaid. Viimastel aastakümnetel eesti keelde laenatud sõnadest on enamik anglitsismid, nende ülekaalu tingib eelkõige inglise keele kõrge prestiiž, samuti ingliskeelse massikommunikatsiooni levik ja infoühiskonna teke.

Inglise keel on toonud eesti keelde enamiku muusika-, filmi-, informaatika-, majandus-, tehnika-, moe- ja slängisõnavara. Selle kõrval on näiteks kokanduskeelde tulnud palju uusi sõnu ka prantsuse, itaalia ja Aasia keeltest. Toogem siinkohal näiteid teistest keeltest laenatud sõnade kohta: prantsuse *krepp* 'õhuke magusa täidisega pannkook' ja *butiik*; itaalia *grafiti*, *lasanje*, *spagetid*; jaapani *karaoke*; hiina *vokk*; araabia *kebab*; uuskreeka *feta*.

Tavaliselt läheb sõna ühest keelest teise koos uue mõiste – nähtuse, olendi või esemega (nt *benji*, *karaoke*, *lasanje*, *printer*, *pusle*, *räpp*, *fliis*). Viimasel ajal on väga populaarne kasutada võõrapäraseid sõnu ja väljendeid ka siis, kui korralik omakeelne vaste on olemas. Sellisel juhul on tegemist tarbetu laenamisega, mille tingib soov teistest eristuda, peenutseda või tähelepanu äratada.

Kui võõras sõna laenatakse, võib keel selle oma süsteemile sobivaks mugandada või hüljata ning moodustada vastava mõiste tähise oma ainst. Muganemise all mõistetakse sõna häälikulist, grammatilist, ortograafilist ja tähenduslikku kohanemist laenuvõtja keele struktuuris. Muganemine võib olla väga aeglane ning seda mõjutavad eri tegurid:

- kasutussagedus: laia levikuga sõna muganeb kiiremini;
- funktsioon: üldkeelde laenatud sõna muganeb kiiremini kui erialakeelde võetud sõna;
- laenamiskiivi: kõnekeelde laenatud sõna muganeb kiiremini kui kirjakeelde laenatud sõna.

Kohanemine on vastastikune: nii nagu keele struktuur mõjutab uusi sõnu, kohaneb ka keele süsteem omakorda laenudega ning sellise kontaktiga võivad kaasneda muutused grammatikasüsteemis.

Oma artiklis vaatlen uute laensõnade vormilist käitumist ja kohanemist (sobiva muuttüübi otsimine, tüübi vahetamine), mille põhjal püüan teha järeldusi keele muutesüsteemis toimuva kohta. Keel muutub alati loomulikkuse suunas, seda näitavad ka uued sõnad, mille muganemine on loomulik ja ootuspärane ning järgib keele kõige reeglipärasemaid jooni.

Artikli aluseks on 552 uuemat laensõna, neist 445 nimisõna, 85 tegusõna ja 22 omadussõna. Uudsuse määramisel olen aluseks võtnud „Võõrsõnade leksikoni” (1979) ja „Õigekeelsussõnaraamatu” (1976); uuteks pean sõnu, mida neis sõnastikes pole. Materjal pärineb peamiselt trükiajakirjandusest ning tegeliku vormikasutuse jälgimiseks olen analüüsis arvesse võtnud ka sõnakujusid, mis pole keelekorralduslikult aktsepteeritud.

Laenude häälik- ja kirjakuju muganemine

Laenatud sõna kohandatakse kõigepealt vastavaks eesti keele häälikustruktuurile, võõrapärased häälikud asendatakse omadega, sõnad saavad rõhu, välte ja palatalisatsiooni.

Laenude häälikulisel kohanemisel võib esile tuua neli alaliiki:

- tsitaatsõnad (laene kirjutatakse ja hääldatakse lähtekeelepärastelt, nt *yuppie*, *happening*);
- ortograafial põhinevad mugandid (nt *teller*, *poster*);
- häälduskujul põhinevad mugandid (nt *diiler*, *friik*, *laiv*, *luuser*);
- lühendid (nt *AIDS* ~ *aids*, *DJ* ~ *diidzei* ~ *diidžei*, *VIP* ~ *vipp*, *UFO* ~ *ufo*).¹

Tihti võib võõrsõna kaotada võõrapärased jooned ning näha välja nagu omasõna (nt *kopi*, *lainer*, *liising*, *meik*, *meil*, *ruulima*, *server*, *tiim*).

Artikli aluseks olevate laensõnade häälikkuju on muganenud peamiselt kahel viisil: a) eestikeelne kuju vastab lähtekeele kirjapildile

(40%, nt *muffin*, *tabloid*) või b) hääldusviisile (60%, nt *displei*, *diiler*, *friik*, *haip*). Üldiselt võtab eesti keel laene vastu häälduskujul. Tihti võivad sellise mugandamisega tekkida sõnad, mis ei arvesta eesti keele fonotaktika reeglitega ja mille puhul oleks parem kasutada pigem tsitaadilist varianti kui mugandit.

Uuemate laensõnade muganemist iseloomustab variatiivsus. Kõige sagedasem on nähtus, kus ühel sõnal esineb nii muganenud kui ka tsitaadiline variant, nt *fiiling* ~ *feeling*, *fännklaab* ~ *fan-club*. Ühel sõnal võib olla ka mitmel eri kujul muganenud variante, nt *beib* ~ *beibe* ~ *beibi*, *butiik* ~ *putiik*, *kaver* ~ *kover*. Suure varieerumisega sõnad on veel *e-mail* (*meil*, *mail*, *e-meil*), *laptop* (*läptopp*, *laptopp*, slängiline *läpakas*), *DJ* (*diidzei*, *diidžei*, *deejay*), *skannima* (*skaneerima*, *skanneerima*, *skännima*). Variantsus näitab, et sõna kas pole veel leidnud eesti keeles sobivat kuju või on see küll olemas, kuid ei ole piisavalt tuntud (vrd nt ÕS 1999 ja ÕS 2006 soovitusel *fänniklubi*, *meil*, *skannima* jt).

Varieerumise põhjuseks võib olla:

- laenamisiis: suulisel teel ülevõetud laenudel on rohkem variante;
- kasutussagedus: sagedamini kasutusel olevad sõnad varieeruvad enam;
- sõna fonoloogilise struktuuri keerulisus.

Viimasega võiks põhjendada eelkõige sõna *show* kirjakuju suurt varieerumist, sest mugandite *šõu* ja *shõu* kuju pole eesti keele fonoloogilisse struktuuri sobivam kui tsitaadi kuju. Ehk tuleks eelistada omakeelset vastet *vaadend*.

Rõhu stabiliseerumine, palatalisatsiooni teke ja välte omastamine on tundemärgid, et sõna on keelesüsteemis kinnistunud. ÕS 1999 järgi on palatalisatsioon järgmistel artikli aluseks olevatel uutel sõnadel: *diskett*, *hitt*, *hostell* (ÕS 2006-s *hostel*), *nett*, *print*, *sünt*, *test*, *testima*.

Mille järgi uut sõna käänama või pöörama hakatakse?

Loomulikkus ja produktiivsus

Muganemise järgmine etapp on sõna sulandumine eesti keele muutesüsteemi ehk see, kuidas uut sõna käänama või pöörama hakatakse. Ka siin on võimalik varieerumine, st keelekasutajad muudavad sama sõna erinevalt (nt *pikseli* ja *piksli*, *posteri* ja *postri*).

Keelemuutustele on võimalik leida loomulikke seletusi. Keelekasutajad eelistavad üldiselt selliseid nähtusi, mis on nende jaoks tavalisemad, sagedasemad ja loomulikumad. Seega on loomulikumad ka muuttüübid, mis juba sisaldavad rohkem sõnu. Süsteemiga sobimatu nähtus kaotatakse keelest, seega ei lähe keel liiga keerukaks ning jääb kõnelejatele õpitavaks ja suhtluses hõlpsasti kasutatavaks.

Loomulikkusega on seotud produktiivsuse mõiste. Produktiivsed muuttüübid on laensõnadele avatud (nt *sepp*-, *õpik*-tüüp) ning ebaproductiivsed suletud (nt *tütar*-, *hammas*-tüüp).² Seega hakatakse uusi laensõnu käänama ja pöörama produktiivsete tüüpide eeskujul. Võõrsõna muutumine mingi sõnatüübi järgi näitab, et ka seesama omasõnatüüp on produktiivne. Samuti arvatakse, et elujõulised on vaid need tüübid, millesse kuulumise määrab automaatselt ära sõna algvormi (ainsuse nimetava käände) struktuur³. Näiteks ühesilbilised vokaaliga lõppevad sõnad lähevad *koi*-tüüpi (nt *gei*, *sprei*, *sõu*) ja konsonandiga lõppevad sõnad *sepp*-tüüpi (nt *bait*, *font*, *link*, *list*, *spämm*).

Häälkkuju

Osa laensõnu ei muuda laenamisel häälkkuju, sest nad sobivad kohe mõne eesti muuttüübiga (*feta*, *list*, *müсли*, *teller*, *test*). Et aga üldiselt on sõnade algvormid eri keeltes erinevad, siis sõltub sõna muutmine ka sellest, milliseks sõna häälkuline struktuur kohandatakse.

Inglise keele kahesilbilised sõnad *baby* ja *floppy* võivad saada eesti keeles kahesuguse kuju: *beib* – *beibe* ning *flopp* – *flopi*. Esimesed variandid hakkavad käänduma astmevaheldusliku *sepp*-tüübi järgi (*beib* : *beibi* : *beibi*, *flopp* : *flopi* : *floppi*) ning teised variandid astmevahelduseta *tubli*-tüübi eeskujul (*beibe* : *beibe* : *beibet*, *flopi* : *flopi* : *flopit*). Üldiselt on levinumad siiski nimetatud sõnade kahesilbilised astmevahelduseta vormid: *beibe* ja arvutiterminina *flopi*.

Inglise keele ühesilbilised lühikese vokaali ja konsonandiga lõppevad sõnad võivad eesti keeles kohaneda kolmel viisil:

- vokaal pikeneb (*club* > *klaab*, *web* > *veeb*);
- lõpukonsonant muutub ülipikaks (*hit* > *hitt*, *clip* > *klipp*);
- sõna muutub kahesilbiliseks (*hub* > *hubi* 'arvutisõnavaras: jaotur, ühendusseade', *pub* > *pubi*, *log* > *logi*).

Esimesel kahel juhul jäävad ühesilbilised konsonandiga lõppevad sõnad *sepp*-tüüpi (*veeb* : *veebi* : *veebi*; *hitt* : *hiti* : *hitti*), kolmanda variandi

puhul lähevad sõnad astmevahelduseta *pesa*-tüüpi (*pubi* : *pubi* : *pubi*). Kõige sagedasem ja loomulikum mугanemine on lõpukonsonandi pikenedmine ja vastavate sõnade liikumine *sepp*-tüüpi.

Üldiselt on ainsuse partitiiv astmevahelduseta *pesa*-tüüpi sõnadel lõputa, uuematel laensõnadel ei pea ÕS 1999 ja ÕS 2006 siiski veaks ka *t*-lõpulist osastavat (nt *logo* : *logot*, *sumo* : *sumot*). Kirjutise aluseks olevas näitematerjalis esineb *t*-list osastavat sõnadest *promo*, *logo*, *glögi*, *pubi* ja *sumo* (*promot*, *logot*, *glögit*, *pubit*, *sumot*). Uuematel laensõnadel näib *t*-lõpuline osastav loomulikum ning sellega on võimalik vältida kolme esimese käändevormi sarnasust ja kaotada homonüümia.

Sõna struktuuri põhjal ei saa alati üheselt otsustada, kas lõpusilbi vokaal langeb omastavas käändes välja või mitte. Sõnad *poster* ja *piksel* käänduvad näitelausete järgi kahte moodi (*poster* : *postri* ja *posteri*; *piksel* : *piksli* ja *pikseli*). Pigem lähevad kahesilbilised konsonantlõpulist sõnad algul *õpik*-tüüpi (*brauseri*, vrd **brausri* (tärn märgib vormi, mis pole lubatud), *diileri*, vrd **diilri*, *taimeri*, vrd **taimri*), mille käänamine on lihtsam, sest lisandub vaid tüvevokaal *-i*, samal ajal kui *number*-tüübis kaob käänamisel vokaal (*duubel* : *duubli*).

Laenu andva keele ühesilbilised verbid mugandatakse alati vokaal-lõpulisteks ja kahesilbilisteks (*scan* > *skännima* ~ *skannima*, *log* > *logima*, *click* > *klikkima*, *fax* > *faksima*), sest selline fonoloogiline struktuur on verbimoodustuses produktiivsem.

Rõhk

Laensõnade vormikasutus võib sõltuda ka sellest, kuhu langeb laenuvõtjas keeles sõnarõhk. Eesti keele omasõnadele on iseloomulik, et rõhk on sõna alguses. Rõhk paigutub kindlasti sõna lõppu võõrtuletusliidetega sõnades (*-ism*, *-ist*, *-ioon* jne, nt *imagoloog*, *kreatsioonism*, *kolumnist*, *promotsioon*, *videoteek*), samuti sõnades, mille viimases silbis on pikk vokaal, diftong, ülipikk vokaal või konsonant (*fondüü*, *logorröa* 'haiguslik lobisemine').⁴ Rõhk ei nihku, kui silbistruktuur seda ei võimalda (*immobilaiser*, *kruüis*).

Mida sagedamaks ja tavalisemaks võõrsõna keeles saab, seda rohkem hakkab ta oma struktuurilt sarnanema omasõnaga. See võib kaasa tuua rõhu nihkumise esisilbile ning sõna hakkab käänduma võõrsõnade *sepp*-tüübi asemel eestipärastunud *õpik*-tüübi järgi (*hostellide* > *hostelite* (ÕS 1999-s on *hostell*, ÕS 2006-s *hostel*), *starlettidega*

> *starletitega* 'argikeeles: staarihakatis; noor näitleja, kes loodab saada filmistaariks'). Rõhu liikumisega sõna lõpust esisilbile kaotab sõna oma astmevahelduse ning üks konsonant võib nimetava käände lõpust kaduda (nt *tvinset* 'koos kantavad pullover ja kardigan', *hostel*, *starlet*). Seega on suund astmevahelduseta malli poole, mis on keeles loomulikum, sest tüvi ei muutu.

Laenudele avatud muuttüübid ja vaheldusmallid

Käsitletavate laensõnade jagunemine (vt joonised 1 ja 2) kinnitab, et eesti keeles on nimisõnadel produktiivsed muuttüübid *sepp*-tüüp, millesse kuuluvad nõrgeneva astmevahelduse ning ühesilbilise nimetava ja kahesilbilise omastavaga sõnad (nt *teip*, *vipp*, *dipp*), ja *aasta*-tüüp, mis ühendab astmevahelduseta kahesilbilisi kolmandavärtelisi sõnu (nt *lükra*, *kantri*).

Produktiivsed on ka *aasta*-tüübi *õpik*-alltüüp, kus on kolme- ja enamasilbilise omastavaga sõnad (nt *diiler*, *marker*, *flaier*), ja *number*-tüüp, mida iseloomustab sõnalõpulisel vokaali kadu omastavas käändes (nt *duubel*, *singel*). Veel on laene lisandunud *koi*-tüüpi (nt *gei*, *fondüü*), *pesa*-tüüpi (nt *bagi*), *tubli*-tüüpi (nt *feta*, *pusle*, *stoori*), *oluline*-tüüpi (nt *kalvados*).

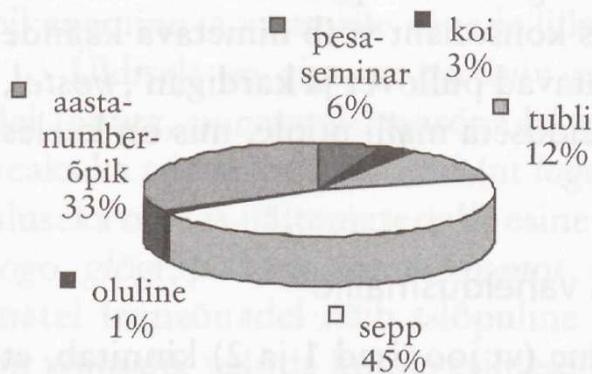
Tegusõnade produktiivsed muuttüübid on nõrgeneva tüvega *õppima*-tüüp (nt *liisima*, *meilima*), samuti astmevahelduseta *elama*- (nt *vipitama*) ja tugevneva tüvega *hakkama*-tüüp (nt *klikkama*).

Ülejäänud muuttüübid on eaproduktiivsed, st laensõnadele suletud. Seega võib väita, et laensõnad võetakse tüüpidesse, mis juba on suurema liikmeskonnaga.

Vastandades astmevahelduslikud ja astmevahelduseta käändsõnad, selgub, et pisut rohkem sõnu liitub astmevahelduseta malliga (253 (54%) vs 212 (46%)), tegusõnadel seevastu on ülekaalus astmevahelduslik mall (68 (80%) vs 17 (20%)). Eesti keeles on rohkem astmevahelduseta käändsõnu (st see on eesti keeles loomulikum ja tavalisem), seda kinnitab ka uute laensõnade muutumine sama malli järgi. Seega võib öelda, et astmevahelduseta vormid on lihtsamad ja loomulikumad, sest tüvekuju ei muutu nii nagu astmevahelduslikel sõnadel.

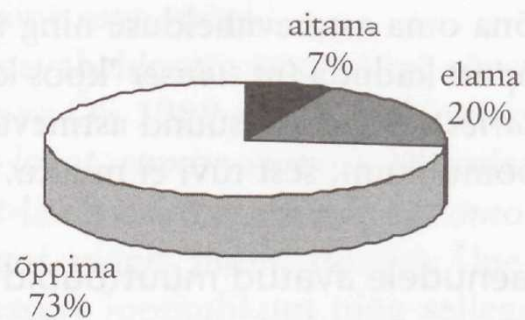
Ükski uuem laensõna ei allu laadivaheldusele, samuti on käändsõnadele suletud tugevnev vältevaheldus, need on keelekasutaja jaoks keerulised. Verbidel on tugevneva vältevaheldusega rühm olemas *a*-tüveliste tegusõnade näol, nt *klikkama* : *klikata* : *klikkan*. Nõrgenev

Laennoomenite muuttüübid

Joonis 1.

Laenverbide muuttüübid

Joonis 2.

vältevaheldus on aga produktiivne ja loomulik nähtus, sellele alluvad kõik ühesilbilised konsonandiga lõppevad käändsõnad (*sepp*-tüüp) ja kahe- ja kolmsilbilised kolmandavärtelised tegusõnad (*õppima*-tüüp).

Laensõnades esinevad lihtsad tüvevaheldusmallid. Kõige avatum lõpuvaheldus on $\emptyset : i$ (enamik *sepp*- ja *õpik*-tüübi *er*-lõpulisel sõnu, nt *kover* : *koveri* (ÕS 2006-s *kaver*), *marker* : *markeri*, *server* : *serveri*), sellele järgneb $\emptyset : u$ (*õpik*-tüübi *ng*-lõpulisel sõnad, nt *liising* : *liisingu*, *tänsing* : *tänsingu* 'tantsupidu'). Lõpuvaheldus on laensõnades sagedasem nähtus kui astmevaheldus, seega domineerivad läbipaistvamad vormid.

Kokkuvõtteks

Uute laensõnade vormimoodustuses eelistatakse lihtsamaid ja loomulikumaid vorme. Et võõrsõnade käitumine kajastab keele sõnavaras kehtivaid seaduspärasusi, võib oletada, et kogu eesti keele grammatika hakkab lihtsustuma (astmevahelduseta vormid ja tüvevokaal *-i* üldistuvad ka omasõnavaras). Uued keelde tulevad sõnad ei liitu laadivahelduslike tüüpidega, mis kinnitab, et see eesti keelele eriomane nähtus hakkab kaduma ka vanemast sõnavarast (*küüs*-tüüpi sõnad, levinud vormid *küün* : *küüne* : *küünt*).

Uuemate laensõnade hulgas on rohkesti tarbetuid laene, millel on olemas korrektsed, lihtsama muutmise ja läbipaistvama tähendusega omakeelsed vasted. Sellised laenud on tihti ajutised ja kaovad keelest ajapikku. Väga palju on uute sõnade hulgas tsitaatsõnu, millest järeldub, et kohanemine on keeruline protsess ja eestipärasema kuju saavad

ning eesti keele muutesüsteemi mugandatakse vaid kõige sagedamini kasutatavad, vajalikumad ja tuttavamad sõnad.

Ka ühe sõna erinevate häälikkujude ja muutevariantide vohamine tegelikus keelekasutuses näitab, et paljud uued laensõnad alles otsivad kohta eesti keele muutesüsteemis. Püsima jäävad vaid sellised laensõnad, mis sobivad eesti keele süsteemi nii häälikuliselt, vormiliselt kui ka tähenduslikult.

¹ S. Liiv, Kuul selver ruulib. Mõtteid ka 1999. aasta ÕS-i kohta. – Keel ja Kirjandus 2001, nr 6, lk 424–426.

² Muuttüüpidesse jaotamise aluseks J. Peebo „Eesti keele muutkonnad” (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 5. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1997).

³ K. Kross, Eesti noomeni muutmistüüpide produktiivsus (preprint KKI-26). Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1984, lk 32, 34.

⁴ M. Hint, Eesti keele sõnafonoloogia I. Rõhusüsteemi fonoloogia ja morfofonoloogia põhiprobleemid. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1973, lk 122.

Soovitusi edasilugemiseks

A. Jõgi, Inglise laenude häälik- ja kirjakuju muganemine. – Keel ja Kirjandus 1971, nr 2, lk 80–84.

K. Kaljumägi, *ohklik-* ja *kontsert-*tüüpi sõnade tegelikust tarvitusest. – Keel ja Kirjandus 2001, nr 9, lk 629–637.

K. Pedaja, Uute laensõnade morfoloogiline kohanemine. – Keel ja Kirjandus 2006, nr 10, lk 784–796.

R. Kasik, Kas *surfima* või *surfama*? – Keel ja Kirjandus 2000, nr 12, lk 889–890.

T. Ereht, Mis on eestlasele eesti morfoloogias raske? – T. Ereht, M. Ereht, M. Raadik, T. Leemets, S. Mäearu, Keelenõuanne soovitab 2. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 49–86.

T. Leemets, Inglise laenud sajandivahetuse eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2003, nr 8, lk 571–584.

T. Leemets, Uuemaid inglise laene. – T. Ereht, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik, Keelenõuanne soovitab. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1996, lk 35–41.